

**NIEZIDENTYFIKOWANY PRZEDMIOT GLINIANY
Z OSADY LUDNOŚCI KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH
W POGANICACH, POW. SŁUPSKI, STAN. 4**

UNIDENTIFIED CLAY ITEM
FROM THE FUNNEL BEAKER SETTLEMENT SITE
IN POGANICE (SŁUPSK DISTRICT), SITE 4

Jacek Wierzbicki

Instytut Prahistorii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, Poland
jacwierz@amu.edu.pl

ABSTRACT. Among hundreds of thousands potsherds produced by the Funnel Beaker settlement site in Poganice there was an almost spherical item, with its surface covered with 65 imprints of a fingernail. The imprints might have been done by a child, who tried to imitate activities related to the production of a ceramic vessel, although it seems more probable that the item was meant to be a toy. The artefact may possibly represent a method of recording numerical information, commonly known as tally marks, in which a quantity was recorded according to the rule: one item – one sign. However, the item might have been also produced unconsciously. In his theory of various intelligences, H. Gardner distinguished a kinaesthetic intelligence. A person with the dominant kinaesthetic intelligence is manually skilled, and has a habit of playing with various things while listening. Maybe, then, the item was unintentionally made by someone sitting at the fire and listening to the story being told by someone else while unconsciously playing with the clay ball?

Osada kultury pucharów lejkowatych (KPL) w Poganicach (obecnie w granicach wsi Łupawa), pow. słupski, stan. 4, była badana systematycznie w latach 1970–1991 (z przerwami) przez ówczesną Katedrę Archeologii, a następnie Instytut Prahistorii, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu¹. Efektem prac wykopaliskowych na tym stanowisku oraz na sąsiednich cmentarzyskach megalitycznych było zdefiniowanie już w roku 1977 grupy łupawskiej KPL². Na terenie osady w Poganicach wyróżniono dziewięć tzw. stref, czyli obszarów o nasilonych śladach osadnictwa, charakteryzujących się obecnością wyraźnej warstwy kulturowej, które

¹ Wierzbicki 1999, 16, 18, przyp. 18.

² Jankowska 1977; 1980.

były interpretowane jako odrębne osiedla, częściowo współczesne, funkcjonujące w ramach zespołu poganickiego³.

Najbardziej na zachód wysuniętą częścią stanowiska 4 w Poganicach jest strefa 7⁴, gdzie w latach 1973–1980 przebadano obszar o wymiarach 20,0×17,5 m, a ponadto założono 3 wykopy sondażowe o wymiarach 5×2,5 m, odkrywając łącznie powierzchnię 387,5 m², w obrębie której zarejestrowano liczący około 76 tysięcy fragmentów zbiór ceramiki⁵. Centralną część tego obszaru zajmował duży obiekt (długość ponad 12 m, szerokość nieustalona, ale ponad 8,5 m) o zarysie zbliżonym do owalu i regularnym nieckowatym przekroju o głębokości do 1,2 m od powierzchni. Jego wypełnisko, intensywnie ciemne, składało się z trzech wyraźnie oddzielających się od siebie warstw. Pierwszą, miąższości do 50 cm, stanowiła ciemnobrunatna piaszczysta próchnica, drugą była intensywnie czarna zbita próchnica, zawierająca najprawdopodobniej zwęglony materiał organiczny, a trzecią – warstwa przemycia w piaszczysto-żwirowe podłoże, sugerująca okresowe wypełnianie zagłębienia wodą. Spąg obiektu był bardzo twardy, a w jego wnętrzu wystąpiła niespotykana gdzie indziej obfitość materiałów ruchomych w postaci niesklejających się ze sobą fragmentów naczyń ceramicznych, wyrobów krzemiennych, narzędzi kamiennych, głównie rozcieraczy i kamieni ze śladami ścierania (ich ilość powodowała, że miejscami formował się z nich trójwarstwowy bruk), oraz rozłusowanych przepalonych kości. Obiekt ten uznano, choć z zastrzeżeniami, za prawdopodobną gliniankę, która później pełniła funkcję „ogólnoosiedlowego śmietnika”, m.in. ze względu na występujący tu niezwykle zróżnicowany pod względem stylistycznym i chronologicznym materiał ceramiczny⁶.

Z tej domniemanej glinianki-śmietnika wydobyty został również niezidentyfikowanego przeznaczenia przedmiot wykonany z wypalanej gliny, który nie był do tej pory publikowany. Jego rysunek znalazł się dość przypadkowo w pracy K. Szurkowskiej⁷, ale nie został w niej ani razu wspomniany, gdyż przedmiotem zainteresowania tej autorki była wyłącznie ceramika naczyniowa. Na losach tego specyficznego zabytku w największej mierze zaważyła jego nietypowa forma i niemożność przypisania mu żadnej określonej funkcji, a więc i przyporządkowania do jednej ze standardowych kategorii źródeł ruchomych.

Omawiany przedmiot, którego wymiary wynoszą 36,9×35,4 mm, wysokość 24,6 mm, a waga 30,3 g, ma w rzucie prostopadłym kształt w przybliżeniu kolisty, a w przekroju płasko-wypukły. Jest to właściwie spłaszczona z jednej strony kulka gliny, niezbyt starannie uformowana, o czym świadczy kilka głębokich otworów, będących efektem niedbałego ściśnięcia czy sklejenia bryłki surowca. Co najmniej

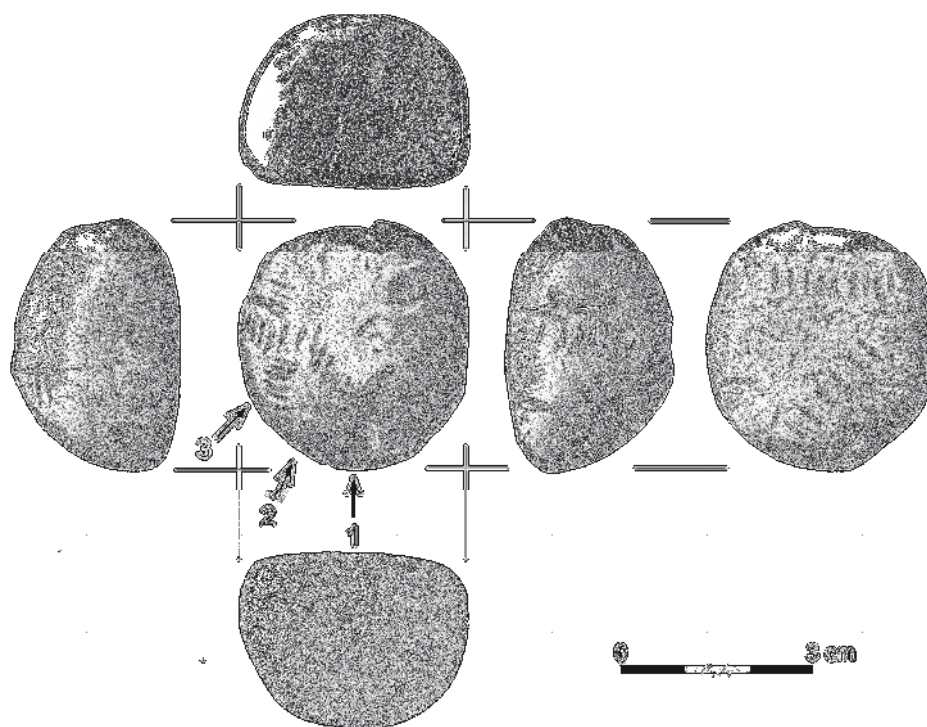
³ Jankowska 1980, 83; Szurkowska 1982, 5; Wierzbicki 1999, 18, przyp. 19.

⁴ Jankowska 1980, ryc. 4; Wierzbicki 1999, ryc. 56.

⁵ Szurkowska 1982, 5, 8; Wierzbicki 1999, 63.

⁶ Jankowska 1973, 8, 10; 1980, 83, 90, 132–133, 138, ryc. 7.

⁷ Szurkowska 1980, tabl. XXIII.

Ryc. 1. Poganice pow. słupski, stan. 4. Przedmiot gliniany.

Numerami od 1 do 3 oznaczono kierunki wykonania fotografii (por. ryc. 2) jego lepiej zachowanego, nie-przypalonego boku

Fig. 1. Poganice, the district of Słupsk, site 4. A clay item.

Numbers from 1 to 3 mark directions of taking photographs (cf. Fig. 2) of its better preserved, unburnt side

Ryc. 2. Poganice, pow. słupski, stan. 4. Przedmiot gliniany

Fig. 2. Poganice, the district of Słupsk, site 4. A clay item

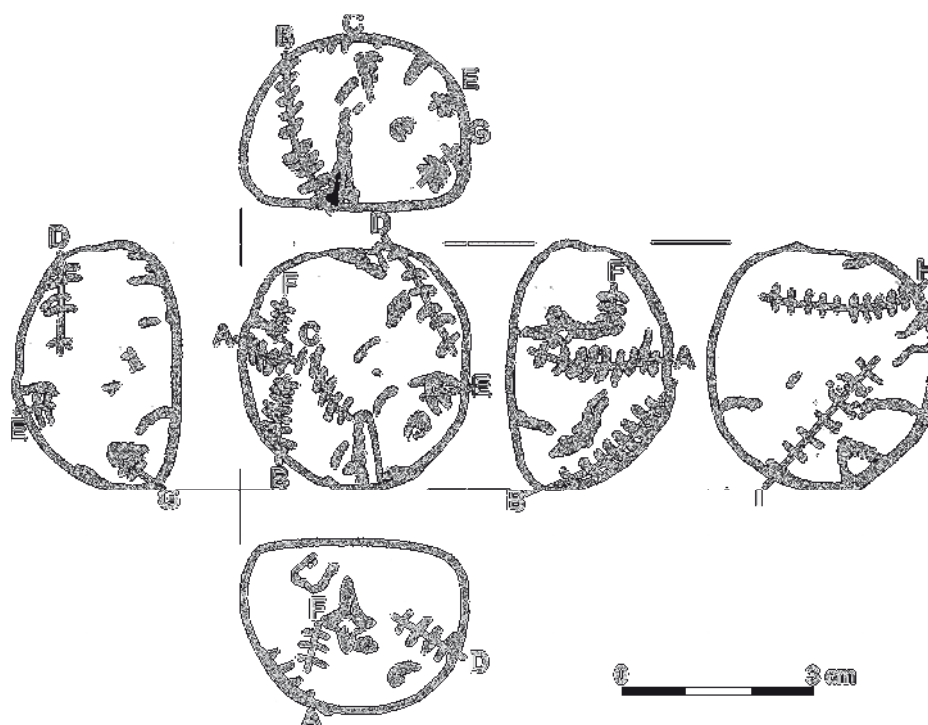
dwukrotnie trafiła ona do ognia, co początkowo spowodowało jej całkowite wypalenie, a następnie także wtórne przepalenie, które objęło całą spłaszczoną stronę dolną oraz połowę wypukłej części górnej. Jeszcze przed wypaleniem odcisnięto w niej wielokrotnie paznokiec, może kciuka. Część z tych łukowatych odcisków jest słabo widoczna, gdyż zatarła się wskutek przepalenia (ryc. 1–2). W sumie na całej powierzchni można naliczyć ok. 65 odcisków paznokciowych, z czego 58 układa się w dziewięć ciągów liczących co najmniej dwa odciski, oznaczonych literami od A do I (ryc. 3). Dwa najdłuższe z nich (A i H) składają się z dziesięciu odcisków, dwa następne (B, I) – z dziewięciu odcisków, po dwa wystąpiły też ciągi z sześcioma (C, D) i dwoma (E, G) odciskami, a tylko jeden ciąg (F) składał się z czterech odcisków paznokcia.

Jednak nawet najdokładniejszy opis tego nietypowego przedmiotu w żaden sposób nie przybliży zrozumienia jego przeznaczenia i roli, jaką mógł odgrywać w ówczesnej społeczności, dlatego też poniżej zostanie przedstawiony krótki przegląd różnych wariantów jego możliwych zastosowań i funkcji.

(1) Może przedmiot ten został wykonany przez dziecko, naśladujące czynności starszych członków rodziny (matki?) lub wspólnoty wioskowej, związane z wytwarzaniem naczyń ceramicznych. Temat ten w literaturze przedmiotu właściwie zupełnie nie istnieje, choć bez trudu można by wskazać, nieliczną co prawda, grupę naczyń, które mogły być wykonane przez dzieci. Są to formy miniaturowe, o wysokości kilku centymetrów, atypowe, nieodpowiadające żadnym „normalnym”, „dorosłym” naczyniom⁸. Jest oczywiste, że umiejętność wytwarzania pojemników ceramicznych była rzeczą skomplikowaną, wymagającą długich praktycznych ćwiczeń. Dlatego nie powinny budzić zdziwienia odkrycia potwierdzające ten fakt, zastanawiające jest raczej niezmiernie rzadkie odnotowywanie przez badaczy znalezisk potwierdzających istnienie tego rodzaju praktyk. Częściowym tylko usprawiedliwieniem niedostrzegania tej kategorii źródeł mogą być trudności z ich wyróżnieniem – nigdy nie będzie pewności, czy np. asymetryczny kształt naczynia, krzywo zamocowane ucho lub słabo wyrównana powierzchnia były celowym zabiegiem garncarza, efektem jego nieudolności, niedbałości, czy braku wprawy w wykonywaniu tych przedmiotów, wynikającym z młodocianego wieku wytwórcy.

(2) Ze względu na znaczną liczbę odcisków paznokciowych, pokrywających wszystkie powierzchnie omawianego przedmiotu z Poganic, których wykonanie wymagało jednak pewnej staranności i cierpliwości, bardziej prawdopodobne jest, że został on uformowany, ozdobiony i wypalony (w celu utrwalenia) nie przez dziecko, ale jako zabawka dla dziecka przez osobę dorosłą lub inne – starsze – dziecko.

⁸ Np. Świdorski, Wierzbicki 1990, tabl. XXXVI: 2791; Indycka, Wierzbicki 1993, ryc. 5: 1.

Ryc. 3. Poganice, pow. słupski, stan. 4. Przedmiot gliniany.

Literami od A do I oznaczono poszczególne ciągi odcisków paznokcia, widoczne na jego powierzchni

Fig. 3. Poganice, the district of Słupsk, site 4. A clay item.

Letters from A to I mark individual lines of fingernail imprints, visible on its surface

(3) Może to być przedmiot reprezentujący najprostszy i najstarszy sposób gromadzenia i zapisu informacji liczbowych, znany powszechnie jako system karbowy. W tej metodzie wykorzystywano z reguły kij, rzadziej kość, kamień albo jakiś inny materiał, na którym za pomocą dołków, nacięć lub linii rytych zaznaczano wielkości liczbowe zgodnie z zasadą: jedna jednostka – jeden znak, które mogły być grupowane, np. w piątki lub dziesiątki, poprzez stosowanie przerw między nacięciami lub odpowiednich znaków dodatkowych. Tzw. karbowany kij umożliwiał liczenie i utrwalanie wyniku, nawet gdy nie istniał jeszcze szczegółowy system liczbowy ani abstrakcyjne pojęcie liczby. Dzięki niezwyklej prostocie tej metody karbowany kij wykorzystywany był przez tysiąclecia na wszystkich kontynentach (por. polskie określenie „karbowy”)⁹. Dla przykładu – angielskie Ministerstwo Skarbu dopiero

⁹ Karbowy – dawniej nadzorca robotników rolnych, prowadzący rejestr ich pracy (Skorupka i in. 1969, 263), w niektórych stronach zwany też karbownikiem. Każdy karbowy miał łaskę czworokątną, nazywaną „karbem” lub „karbą”, aby na jej czterech bokach mógł „karbić”, czyli nacinać karby.

w roku 1826 oficjalnie zrezygnowało z zapisywania wszystkich rozliczeń podatkowych na karbowanych patkach, które stosowano tam od XII wieku¹⁰. Ten sposób utrwalania danych stosowany był najprawdopodobniej już w paleolicie górnym, gdyż tak najczęściej interpretowane są liczne znaleziska kości pokrytych nieraz dziesiątkami nacięć, zwane z reguły *bâtons de numération*¹¹. Pierwszy zwrócił na to uwagę Karel Absolon, prowadzący w latach 20. XX wieku badania wykopaliskowe w miejscowości Dolní Věstonice na Morawach, którego zainteresował kreskowy wzór występujący na niektórych znalezionych tam figurkach oraz na kościanych „sztyletach” ze stanowiska Předmostí w Přerovie¹². Gлина jako surowiec do sporządzania tego typu zapisów miała wielką przewagę na drewnem lub kością – po jej wypaleniu zapis taki stawał się prawie niemożliwy do zmiany i praktycznie niezniszczalny.

(4) Omawiany przedmiot z Poganic mógł też zostać wykonany machinalnie, prawie bez udziału świadomości jego twórcy. Howard Gardner, amerykański psycholog specjalizujący się w psychologii kognitywnej i psychologii uczenia się, w swoich pracach uzasadnia, że inteligencja nie jest czymś jednowymiarowym, jak by to sugerowały standardowe testy inteligencji (IQ) stworzone w roku 1900 przez Alfreda Bineta. Różne jej rodzaje dane są człowiekowi od urodzenia, to jednak, w jakim stopniu i które z nich się rozwijają, zależy w dużej mierze od otoczenia, w którym dana osoba się wychowuje. W swej ogłoszonej w roku 1983 teorii inteligencji wielorakich H. Gardner wyróżnia siedem różnych rodzajów inteligencji: lingwistyczną (językowa, werbalna, słowna), muzyczną (muzyczno-rytmiczna, słuchowa), logiczną (logiczno-matematyczna), przestrzenną (wizualno-przestrzenna, obrazkowa), kinestetyczną (motoryczna, ruchowa), intrapersonalną (intuicyjna) i interpersonalną (społeczna). Człowiek, u którego dominuje inteligencja kinestetyczna, wykazuje wyjątkowe panowanie nad własnym ciałem, najlepiej uczy się poprzez ruch, jest uzdolniony manualnie, wykazuje panowanie nad przedmiotami, którymi się posługuje, ma zdolności do rękodziela, lubi pomoce naukowe, którymi można manipulować, pamięta raczej to, co było wykonywane, a nie to, co było tylko pokazane lub powiedziane, a słuchając – bawi się różnymi przedmiotami¹³. Dziecko o inteligencji tego typu jest w szkole często określane jako nadruchliwe, szczególnie w sytuacjach, kiedy wymaga się od niego długiego i spokojnego siedzenia. Objawia się to m.in. przez wiercenie się, machanie rękami i nogami lub bawienie się dostępnymi przedmiotami (np. długopisem, gumką). Zjawisko to nasila się szczególnie podczas długiego słuchania. Przeciętny człowiek potrafi wypo-

Mianem „karbnika” określano również urzędnika żupnego, a samą żupę solną „karbarją” (Gloger 1902, 8).

¹⁰ Kuckenberg 2006, 106–108, ryc. 17.

¹¹ Kuckenberg 2006, 108–110, ryc. 18–19.

¹² Jelínek 1977, 441, rys. 708; Drössler 1983, 9–94, ryc. 53–55.

¹³ Gerrig, Zimbardo 2008, 292–294; Gardner 2009, 22–23.

wiedzieć ok. 120–150 słów na minutę, podczas gdy myśli cztery razy szybciej, a więc co najmniej ok. 480–600 słów na minutę. Ta różnica sprawia, że odbiorca odczuwa zwykle nadmiar czasu, a za tym idą problemy z koncentracją uwagi. Skoro nasz mózg jest w stanie przetworzyć o kilkaset słów na minutę więcej niż wypowiada przeciętny człowiek, wypełniamy tę pustkę nieistotnymi myślami lub czynnościami.

Można więc wyobrazić sobie grupę ludzi zgromadzoną wieczorem przy ognisku, zadumanych nad opowiadaną przez jednego ze starców legendą o dawnych czasach. Nagle jeden ze słuchaczy podnosi z ziemi grudkę gliny i machinalnie, w zasadzie nieświadomie, zaczyna ją obracać w palcach i ugniatać, obracać i zgniatać... A gdy starzec zamilkł, skończywszy opowiadanie i wszyscy zaczęli się rozchodzić, nasz słuchacz niedbałym ruchem wyrzucił glinianą kulkę, którą bawił się przez cały wieczór, do resztek ogniska, gdzie wypaliła się, utrwalając tę chwilę na tysiąclecia.

Możliwych interpretacji przeznaczenia i funkcji niezidentyfikowanego przedmiotu znalezioneego na terenie osady w Poganicach może być jeszcze wiele. Nie jest wykluczone, że odgrywał on jakąś rolę w kulcie, być może używano go do wróżenia bądź służył jako rekwizyt do gry. Jedno jest pewne – nigdy nie dowiemy się, która z tych interpretacji jest prawdziwa. A może żadna?

BIBLIOGRAFIA

- Drössler R.
1983 *Wenus epoki lodowej*, Warszawa.
- Gardner H.
2009 *Inteligencje wielorakie: nowe horyzonty w teorii i praktyce*, przeł. A. Jankowski, Warszawa.
- Gerrig R.J., Zimbardo P.G.
2008 *Psychologia i życie*, przeł. E. Czerniawska, Warszawa.
- Gloger Z.
1902 *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. III, Warszawa.
- Indycka E., Wierzbicki J.
1993 Materiały kultury pucharów lejkowatych z terenu kopalni surowców mineralnych w Poganicach, woj. Słupsk, stanowisko 4 [w:] *Kopalnia surowców mineralnych kultury pucharów lejkowatych w Poganicach woj. Słupsk, stanowisko 4 (strefa 10)*, red. D. Jankowska, J. Wierzbicki, Poznań, s. 75–116.
- Jankowska D.
1973 Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na stanowisku 4 w Poganicach, pow. Słupsk, w 1973 roku, *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 4, s. 3–12.

- 1977 *Grupa łupawska kultury pucharów lejkowatych*, Poznań [maszynopis pracy doktorskiej, Biblioteka Instytutu Prahistorii UAM].
- 1980 *Kultura pucharów lejkowatych na Pomorzu Środkowym. Grupa łupawska*, Poznań.
- Jelínek J.
1977 *Wielki atlas prahistorii człowieka*, Warszawa.
- Kuckenburg M.
2006 *Pierwsze słowo. Narodziny mowy i pisma*, Warszawa.
- Skorupka S., Auderska H., Łempicka Z. (red.)
1969 *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Szurkowska K.
1982 *Ceramika naczyniowa z osady ludności kultury pucharów lejkowatych w Poganicach, woj. ślępskie (stanowisko 4, strefa 7)*, Poznań [maszynopis pracy magisterskiej, Biblioteka Instytutu Prahistorii UAM].
- Świderski W., Wierzbicki J.
1990 *Osada ludności kultury pucharów lejkowatych w Poganicach, woj. Ślępsk, gm. Potęgowo, stanowisko 4 (strefa 2)*, Poznań.
- Wierzbicki J.
1999 *Łupawski mikroregion osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.

**UNIDENTIFIED CLAY ITEM
FROM THE FUNNEL BEAKER SETTLEMENT SITE
IN POGANICE (ŚLĘPSK DISTRICT), SITE 4**

Summary

The Funnel Beaker (from German – TRB) settlement site in Poganice, near Ślępsk, site 4, was systematically excavated between 1970 and 1991. Investigation at the site and the neighbouring megalithic cemeteries resulted in the identification of the Łupawa group of TRB. Within the westernmost part of the site, known as zone 7, between 1973 and 1980 an area of 387.5 m² was investigated, yielding approx. 76,000 of potsherds, including an unidentified item of burned clay, almost spherical in shape and flat/convex in cross-section. It is 36.9×35.4 mm in size, 24.6 mm in height and weights 30.3g. It is actually a clay sphere, flat on the one side, not very carefully formed, with several deep holes resulting from a careless forming process, with numerous imprints of a fingernail – about 65 altogether, with 58 forming nine sequences consisting of at least two imprints. The item was thrown into the fire twice, which resulted first in its firing and then even partial burning. Nevertheless, even the most detailed description does not facilitate the comprehension of the purpose of making the item. Therefore, we can only present a short list of different possibilities regarding its usage and function.

(1) The item might have been produced by a child imitating adult members of the family's activities connected with pottery production.

(2) Considering the high number of fingernail imprints covering all surfaces of the item, which required though some carefulness and patience, it seems more probable that the item was formed, ornamented and fired as a toy by an adult or another, older child.

(3) The item may represent the simplest and oldest method of collecting and recording numerical data, commonly known as tally marks. In this method a stick was usually used, covered with pits or cuts to record the quantity in accordance with a rule: one item – one sign. Due to the unusual simplicity of the method, such ‘notched sticks’ aiding counting and recording numbers have been in use for thousands of years on all continents.

(4) The analysed item might have been also produced almost unconsciously. According to Gardner’s theory of multiple intelligence, published in 1983, there are seven kinds of intelligence, including bodily-kinaesthetic one (based on fine and gross motor skills). A person with the dominant kinaesthetic intelligence is manually skilled, learns best by moving, and plays with various objects while listening. A brain is able to process four times more words than produced by an average person in a minute, and the unemployed potential is fulfilled by unimportant thoughts or activities. Maybe one day among people sitting by the fire and listening to the story being told by an old man, there was someone who was mindlessly fiddling with a clay ball, kneading it. And when the old man ended his tale, the listener carelessly threw a clay ball s/he played with the whole evening into the remnants of the fire.

Translated by Lucyna Leśniak